

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 323.1(477)(092)М.Міхновський

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО Анатолій Яртись

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Проаналізовано суспільно-політичні погляди М. Міхновського, розвиток української національної ідеї в його науково-теоретичній спадщині, намагання втілити її в практику українського державотворення під час національно-демократичної революції 1917–1920 рр.

Ключові слова: М. Міхновський, національна ідея, державотворення, націоналізм.

М. І. Міхновський належить до славної когорти визначних суспільно-політичних та культурних діячів України, самовідданих борців за її державну незалежність, діяльність яких припадає на модерністський період національно-культурного відродження 1890–1914 рр. Це 25-річчя в історії духовної культури України ознаменувалося вагомими досягненнями на шляху формування нової української людини та її самостійницьких прагнень. Микола Міхновський започаткував нову добу в історії модерного українства – добу національно-визвольних змагань за незалежну Українську державу.

Визначний представник новітньої української історіографії І. Лисяк-Рудницький оцінював вищезгаданий період як “найщасливіший у новітній історії України”, бо це була доба безперервного й усестороннього українського піднесення напередодні національно-демократичної революції 1917–1920 рр.

Постать М. Міхновського в радянській історіографії тривалий час замовчувалась, а якщо про нього дослідники й згадували, то оцінювали його суспільно-політичну діяльність негативно, через призму ідеології українського буржуазного націоналізму, зараховували визначного мислителя до табору ворогів українського народу.

У радянський період окремі публікації про світогляд М. Міхновського та його суспільно-політичну діяльність на шляху українського державотворення з’являлися лише в українській діаспорі. Зокрема в 1960 р. П. Мірчук видав у Філадельфії цікаву роботу “Микола Міхновський – апостол української державності”, у якій найбільш повно висвітлено його світогляд і державотворчу діяльність на шляху становлення соборної Української держави.

З проголошенням державного суверенітету України наші вітчизняні дослідники (історики, філософи, політологи) усе частіше звертаються до оцінки науково-теоретичної спадщини Миколи Міхновського, його державотворчої концепції на

шляху утвердження незалежної Української держави. Серед новітніх публікацій слід виділити монографічне дослідження М. Горелова "Предвісники незалежної України. Історичні розвідки" (К., 1996); а також серію наукових статей І. Кураса, Ф. Ткаченка, Т. Геращенко, А. Свідзинського, Ю. Ткаченка, В. Остудіна та інших, які опубліковані на сторінках українських періодичних видань.

Автор даної публікації поставив перед собою завдання – простежити розвиток української національної ідеї в науково-теоретичній спадщині та суспільно-політичній діяльності М. Міхновського, його намагання втілити її в практику українського державотворення в період національно-демократичної революції 1917–1920 рр.

М. І. Міхновський – апостол української державності, котрий уперше голосно заявив про колоніальний статус своєї батьківщини в складі російської імперії. Він очолив романтичну течію українського націоналізму, "дуже схожу за своєю природою на національно-визвольні рухи в західно-європейських країнах" [1, с. 12].

М. Міхновський був визначним суспільно-політичним діячем України. Він започаткував політичну традицію в історії українського національно-визвольного руху, яка ніколи не переривалася – традицію новітнього українського самостійництва, і робив відчайдушні спроби наблизити перспективу державної самостійності України конкретними справами. Він прагнув до справедливого соціально-економічного ладу, побудованого на різних формах власності, усебічного розвитку культури й духовного життя, національного відродження. Усі його прагнення та наміри відповідали щонайглибшим тенденціям історичного розвитку.

М. Міхновський народився в 1873 року в с. Турівці Прилуцького повіту на Полтавщині в родині православного священика. У 1891 р. він вступив на перший курс юридичного факультету Київського університету. Тут він розпочав свою революційну діяльність, брав активну участь у формуванні київського осередку "Братства тарасівців", до складу якого увійшли його однодумці – Володимир Шемет, Іван Липа, Микола Байдуренко, Михайло Балькевич, Віталій Боровик, Мусій Кононенко, Микола Вороний, Володимир Самійленко, Олександр Черняхів та інші молоді українські патріоти.

Програмні засади "Братства тарасівців" були викладені в промові М. Міхновського, виголошеній під час Шевченкових роковин (березень 1893 р.) у Харкові. Ця промова була надрукована на сторінках львівської газети "Правда". Головними складовими кредо молодого правника стали тези щодо необхідності відновлення національно-державної самостійності України, встановлення в ній справедливого соціального ладу, переорієнтація класової боротьби на боротьбу за права націй.

Сергій Шемет у спогадах про М. Міхновського так писав про світогляд і мету "Братства тарасівців": "...Своя самостійна Українська держава. Без національної держави ніяка нація не може жити і розвиватися. Настав час розпочати боротьбу за свою національну державність... Ціль наша – визволення цілої нації і створення самостійної української держави" [1, с. 15].

Члени "Братства тарасівців" зобов'язувалися всюди маніфестувати своє українство, розмовляти в публічних місцях українською мовою і між собою, і з чужими, щоб тим привчати широку публіку до того переконання, що мова українська є не тільки мужицька мова, як звичайно тоді писалося і говорилося". "Тарасівці" постановили "рішуче і назавжди" розійтися з українофілами, але ця постанова часто порушувалася. На жаль, діяльність братства не знайшла широкої підтримки серед молоді української інтелігенції [2, с. 128].

Царська жандармерія незабаром натрапила на слід братства. Деякі його члени були заарештовані або зазнали переслідувань. Тому воно перестало існувати як організаційна цілість.

1897 року на основі "Братства тарасівців" у м. Харкові виникла "Українська студентська громада", яка перебувала під впливом М. Міхновського. Програма та ідеологія нової організації були близькі до "Братства тарасівців". Пізніше ця студентська організація, на чолі якої стояв Дмитро Антонович, переросла в Револьційну українську партію (РУП) – першу політичну організацію Наддніпрянщини. Рішення про її створення було прийняте на так званій раді чотирьох 29 січня 1900 року. До складу ради входили Д. Антонович, Б. Камінський, Л. Мацієвич і М. Русов. На цьому ж засіданні було вирішено звернутися до М. Міхновського з проханням написати програму новоствореної партії. Написану Міхновським програму "Самостійна Україна" було виголошено під час святкування роковин Т. Г. Шевченка в Полтаві, а згодом – у Харкові (відповідно 19 і 26 лютого 1900 р.).

Незабаром "Самостійна Україна" вийшла друком у Львові як перша брошура РУП. У ній обґрунтовується необхідність вільного національного розвитку України як суверенної держави. Спираючись на міжнародні аргументи, а також на політичні й культурні обставини, М. Міхновський сформулював вимогу повної незалежності України як соборної держави. Виклад матеріалу в брошурі вражає великою силою аргументації, чіткою послідовністю та логічною довершеністю думок.

На початку роботи М. Міхновський подає короткий історико-правовий аналіз грубих порушень Переяславської угоди з боку Росії і доводить відсутність юридичних підстав для України дотримуватися й надалі цієї угоди. Переконливими є жахливі свідчення культурного й політичного занепаду в Україні внаслідок визиску та гноблення тридцятимільйонного українського народу впродовж двохсот п'ятидесяти років. М. Міхновський зауважує, що "російське правительство поводить з нами на нашій власній території, наче із своїми рабами" [3, с. 18], доходить висновку про облудність Переяславської угоди.

Микола Міхновський закликає усіх патріотів України до боротьби за національне визволення та проголошення незалежної Української держави. На прапорі цієї боротьби мають бути викарбувані такі слова: "Одна, єдина, нероздільна, вільна самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ... Україна для українців" [3, с. 28–30].

М. Міхновський чітко і ясно формулює завдання розбудови незалежної національної держави як гаранта збереження та розвитку нації, а водночас і гаранта дотримання прав людини. Він переконаний, що "тільки держава однопле-

дотримання прав людини. Він переконаний, що “тільки держава одноплеменного національного змісту може дати своїм членам нічим не обмежену змогу всестороннього розвитку духовного і досягнення найліпшого матеріального гаразду”. Виходячи з цього, державна самостійність, на думку українського мислителя, є головною умовою існування нації, а “державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин” [3, с. 18].

Ідеї М. Міхновського, висловлені в “Самостійній Україні” були позитивно сприйняті лише невеликою кількістю людей, переважно молоддю. Але кількість прихильників М. Міхновського поступово зростала. При цьому необхідно зауважити, що в тогочасному українському суспільстві щораз моднішими ставали соціалістичні ідеї, тому вимоги щодо проголошення незалежної України “видавалися багатьом неприйнятними, мало не чудернацькими” [4, с. 36].

Згодом у Революційній українській партії під впливом соціалістів, драгоманівців-федералістів та українофілів-культурників відбулося розшарування, унаслідок якого більшість зорганізувалась в Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП, 1905 рік), яка стала на соціалістичні позиції. Ліберально-демократична частина, що вийшла з РУП, створила Українську демократично-радикальну партію, яка в 1907 р. стала основою непартійного Товариства українських поступовців. Воно проіснувало до революції 1917 року, коли керівні кадри цього товариства утворили Центральну раду. Обидві вищеназвані партії “відхилили гасло М. Міхновського про самостійність України” [4, с. 36].

У 1902 р. невелика група прихильників М. Міхновського, що відкололася від РУП, організувала Українську народну партію (УНП) – цілком націоналістичного спрямування. Міхновський об’єднав тепер тільки виразно націоналістичні елементи, які стояли на позиції революційної боротьби за здобуття Української держави. Політичними гаслами партії стали:

“Хай живе самостійна Українська Республіка працюючого люду!

Хай живе визволення поневолених націй!

Хай живе визволення праці від влади капіталу!” [5, с.19].

Згодом Микола Міхновський розробив “Десять заповідей УНП”, які були опубліковані у Львові (1903 р.). У них чітко й виразно прозвучала ідея щодо проголошення самостійної, вільної Української Демократичної Республіки: “Одна, єдина, неподільна від Карпат аж до Кавказу, самостійна, вільна Українська Демократична Республіка – це національний всеукраїнський ідеал” [4, с. 36].

М. Міхновський розробив плани щодо включення української інтелігенції у процес національного визволення. Цій темі присвячена брошура “Справа української інтелігенції у програмі УНП”, яка побачила світ наприкінці 1904 р. у Львові. Український мислитель закликав інтелігенцію “зійти з москвофільських позицій, підхопити ідею створення незалежної України і сприяти її поширенню в масах”. “Рабство політичне і рабство економічне українців, – писав він, – виховувало і виховує в них психологію рабства духовного. Той, хто не може уявити собі існування української нації в стані незалежної держави, ... той шукатиме ліпшої долі не в антагонізмі, а в згоді з панами становища” [6, с. 40].

В історію української суспільно-політичної думки Микола Міхновський увійшов як основоположник демократичного націоналізму. Поняття “націоналізм” в українській політичній літературі вперше було вжито в науковій спадщині М. Міхновського. “Головна причина нещастя нашої нації, – писав він, – брак націоналізму серед широкого загалу її” [6, с. 40].

М. Міхновський з великим болем констатував брак націоналізму в української нації. Однак поняття “українська нація” він сприймав у дещо ідеалізованому вигляді. Адже у той період формування української нації тоді ще не завершилося й тільки починався процес перетворення етносу в народ. Певна інтеграція цього етносу відбулася лише в XVI–XVII ст. унаслідок включення його в чужорідне державне утворення (Польща) і як своєрідна реакція на цю чужорідність (передусім – релігійну). Таким чином “М. Міхновський значною мірою сприяв переоформленню національної ідеї з релігійних рейок на гасла “суверенного народу” та “самостійної держави” [1, с. 33].

У певній згоді із сучасними дослідниками М. Міхновський визначив історичне значення націоналізму як суспільної течії і політичного руху. На його думку, “націоналізм єднає, координує сили, жене до боротьби, запалює фанатизмом націю в боротьбі за самостійність”. Українська нація повинна піти шляхом націоналізму, “вона перейде його і повалить все, що стоятиме перепорою на цій дорозі” [5, с. 26].

Головною прикметою українського націоналізму, що його вивів на історичну арену наприкінці XIX ст. М. Міхновський, була виразна самостійницька й соборницька платформа, віддзеркалена в гаслі “Самостійна Україна від Сяну по Кавказ!”. Палкий патріот ставив перед собою завдання боротися за Українську державу, уявляючи її “демократичною, народоправною республікою”.

Відомий український політолог М. Сосновський цілком слушно зауважив, що М. Міхновський та його товариші за своїми поглядами були демократами, стояли на народницьких позиціях. Вони вважали, як і все тодішнє національно-свідоме українське суспільство, що “рушійною силою історичних процесів є народ, ідентифікуючи цей народ із селянською класою” [7, с. 166]. Проте демократизм М. Міхновського входив в очевидне протиріччя з гаслом “Україна для українців”, під яким він вів політичну боротьбу [1, с. 58].

У 1905 р., коли розпочалася в Росії перша революція, Микола Міхновський разом із С. Шеметом видали журнал “Самостійна Україна”, на сторінках якого був опублікований проект Конституції України – “Основний Закон Самостійної України Спільки народу українського” (основні розділи були написані Міхновським).

У документі висувалися досить прогресивні ідеї щодо суспільного устрою в Україні – створення президентської республіки (з двохпалатним парламентом), побудованої за федеративно-земельним принципом. Кожна земля мала складатися з “вільних і самоуправних громад” [2, с. 131].

У першому номері часопису “Самостійна Україна” була вміщена заява УНП, за редакцією М. Міхновського, в якій вона звертається до українського на-

роду із закликом увійти в цю революцію та організувати повстання під прапором боротьби за самостійну Українську державу.

У листопаді 1905 р. вийшов єдиний номер "Самостійної України", повністю підготовлений М. Міхновським. У перших статтях цього видання читаємо: "На поле боротьби виходимо під прапором Самостійної України. Ми виходимо під цим прапором на те, щоб здійснити право нашого народу на його свободне національне існування... ми виходимо на боротьбу за інтереси всього народу українського, ...щоб сам народ своїми власними силами виробив собі Самостійну Україну ...Хай всім борцям за визволення свого народу світить сонце Самостійної України" [1, с. 35–36].

У період національно-визвольних змагань за незалежність України М. Міхновський зарекомендував себе як видатний організатор військових формувань. З перших днів лютневої революції 1917 року він глибоко усвідомлював необхідність створення боєздатної української армії як основи для здобуття повної української незалежності.

З початком національно-демократичної революції в Україні Міхновський М. (разом зі своїми однодумцями) розпочав організацію Військового віча, створив Український військовий клуб ім. гетьмана Павла Полуботка й уклав його статут, сформував Перший український козацький ім. Б. Хмельницького полк, а також полк ім. Павла Полуботка.

Заходами ради Клубу П. Полуботка було поширено тисячі примірників відозв до українських солдатів, у яких звучав клич об'єднатися для боротьби за повну незалежність України. Одна із таких відозв проголошувала: "Пам'ятаймо, що на нашій землі стоїть упертий ворог і напружує останні сили, щоб прибрати до своїх цупких рук всю Україну... Товариші українці! Єднайтеся у свої українські гуртки! Єднайтеся з думкою про волю України, про її козацьку силу!" [6, с. 63].

У травні 1917 року в Києві був скликаний Всеукраїнський військовий з'їзд, на якому М. Міхновський був обраний членом Українського Генерального Військового Комітету.

Уже в квітні 1917 р. М. Міхновський поставив перед Українською Центральною Радою програму її політичної дії: "не відкладаючи, проголосити повну державну самостійність України, заключити сепаратний мирний договір Української Держави з Центральними Державами, відкликати все українське вояцтво з російських фронтів в Україну і тут сформувати з нього міцну, дисципліновану українську національну армію, що стане зі зброєю в руках на кордонах України на сторожі її суверенності, перебрати в оперті на українські збройні сили повноту державної влади в Україні Центральною Радою та приступити до розбудови силами всіх українських патріотів усіх ділянок державно-національного життя" [8, с. 46].

Однак, тодішнє політичне керівництво України, перебуваючи під гіпнозом своїх соціалістичних переконань, на відміну від М. Міхновського, не лише знехтувало проблемою організації українських військових сил, але й протидіяло цим намаганням. Позицію українського уряду відверто висловив Голова Секретаріату

Володимир Винниченко: "Не своїй армії нам соціал-демократам і всім щирим демократам треба, а знищення всяких постійних армій... Не українську регулярну армію треба нам організувати, а всіх українців-солдатів освідомити... Українська демократія повинна в цей час добре усвідомити: Українського мілітаризму не було, не повинно його бути й далі" [4, с. 37].

З іменем М. Міхновського пов'язана спроба силового тиску на Центральну Раду. В липні 1917 року він запланував використати Полуботківський та Богданівський полки, щоб примусити Центральну Раду проголосити незалежність України. Однак соціалістам вдалося протипоставити Полуботківський та Богданівський полки один одному, внаслідок чого виступ зазнав невдачі. В. Винниченко (погоджено з Тимчасовим урядом) відправив М. Міхновського під конвоем на румунський фронт, усунувши його від активної політичної діяльності.

Після падіння Центральної Ради та проголошення Гетьманату М. Міхновський потрапив у складне політичне становище. Він розірвав зв'язки з Українською народною партією, яка перетворилася на партію "самостійників-соціалістів" і стала заgravати із соціалістичними ідеями. Відкинувши соціалістичну демагогію, М. Міхновський зблизився з Українською хліборобсько-демократичною партією, організованою В. Липинським та братами Шеметами.

Після остаточного захоплення України більшовиками М. Міхновський працював учителем на Кубані. У 1924 р. він повернувся до Києва й опинився безпосередньо перед загрозою арешту. За однією із версій М. Міхновський покінчив життя самогубством, а за другою – був заарештований більшовиками, звільнений, але невдовзі його знайшли повішеним (пішов із життя 3 квітня 1924 року).

М. Міхновський залишив глибокий слід у духовній культурі та національно-визвольній боротьбі українського народу за державність і незалежність України.

У статті, присвяченій пам'яті М. Міхновського, один із його соратників С. Шемет писав: "Це було велике серце. У ньому палав такий вогонь любові до України, що в другій країні він запалив би мільйони сердець бажанням патріотичного подвигу, а в безкислородній атмосфері нашої інтелігенції запалилися цим вогнем тільки одиниці... Найбільшою його заслугою було надання великого творчого розмаху українським національним почуванням... Оце захоплення національних почувань великим, достойним великої нації, ідеалом – забезпечило Миколі Міхновському почесне місце в історії України навіки" [4, с. 41–42].

Головна заслуга М. Міхновського полягає в тому, що він не лише проголосив головні засади української націоналістичної ідеології, але й проводив активну різнобічну політичну діяльність, спрямовану на створення націоналістичних організацій. Таким чином, М. Міхновський став попередником організованого українського націоналізму. Українська національна ідея, чітко й виразно сформульована в його творах, надихала наступні покоління борців за незалежну Українську державу.

Державотворчі ідеї М. Міхновського (зокрема його українська національна ідея), були втілені в життя після проголошення державного суверенітету України 24 серпня 1991 року. З того часу українська національна ідея набула нового змісту

та звучання. У ній втілено віковічні прагнення українського народу, сформовані в боротьбі за свою незалежність і державність. Національна ідея завжди була і буде важливим інтегруючим чинником на шляху розбудови суверенної Української держави, подолання економічної та духовної кризи, створення громадянського суспільства.

-
1. Горелов М. Передвісники незалежної України. Історичні розвідки. К., 1996.
 2. Ткаченко Ю. Батько українських націоналістів (М.Міхновський) // Віче. 1995. № 11. С. 127–138
 3. Міхновський М. Самостійна Україна. З передмовою Ю.Колларда. На чужині. 1948. Український патріот.
 4. Свідзинський А. Речники української незалежності на зламі століть // Розбудова держави. 1997. № 4. С. 33–37; № 5. С. 39–42.
 5. Борис Р. Микола Міхновський в дореволюційний час. Львів: 1 травня 1936.
 6. Мірчук П. Микола Міхновський – апостол української незалежності. Філадельфія, 1960.
 7. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. Торонто-Нью-Йорк, 1974.
 8. Шемет С. Микола Міхновський. Хліборобська Україна. Кн. 5. Відень, 1925.

**UKRAINIAN NATIONAL CONCEPT IN THE SCIENTIFIC THEORETICAL
HERITAGE AND SOCIAL POLITICAL ACTIVITY
OF MYKOLA MIKHNOVS'KYJ**

Anatoliy Yartys'

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The article is devoted to the analysis of social political outlook of M. Mikhnovs'kyj, to the development of the Ukrainian national concept in his scientific theoretical heritage, special attention is focused on his attempts to implement these ideas into the practice of the formation of the state in the period of the national-democratic revolution of 1917–1920.

Key words: M. Mikhnovs'kyj, national concept, formation of the state, nationalism.

Стаття надійшла до редколегії 25. 02. 2002

Прийнята до друку 10. 05. 2003